

Міхась ТЫЧЫНА

“МАЦІ ЎСЁ ВЕДАЕ І ТАК...” ВОБРАЗ МАЦІ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА

У галерэі мастацкіх вобразаў, створаных рукою Якуба Коласа, вобраз маці займае адно з першых месцаў. На пытанне Максіма Лужаніна, якога цікавілі рэальныя акалічнасці і жыццёвыя падрабязнасці біяграфіі класіка, Якуб Колас адказаў каратка: «Чытай “Новую зямлю”. Я там нічога не зманіў. Уся наша сям’я – пад сваімі імёнамі» [3, 10]. Тое самае пісьменнік паўтарыў і ў лісце Сяргею Гардзецкаму, перакладчыку паэмы “Новая зямля” на рускую мову: “Міхал, Антось, Ганна, Уладзік, Алесь, Костусь – усё гэта жыўшыя людзі” [1, т. 13, 95]. Успаміны пра Якуба Коласа яго сваякоў, сяброў, знаёмых сведчаць, што пісьменнік, малюючы вобразы бацькоў, братоў, сясцёр, землякоў, быў надзвычай дакладны і праўдзівы і усё назваў сваімі імёнамі.

Аўтабіяграфічная плынь у творчасці Якуба Коласа ўзнікла ў выніку натуральнага жадання вярнуцца да залатых гадоў дзяцінства, узнавіць найлепшыя моманты пражытага ў мастацкім слове, спыніць імгненне і вярнуць страчаны час, увесці ў кола літаратурных персанажаў каларытныя народныя тыпы. Аднак у жыцці прыватнага чалавека, у эмпірычным матэрыяле побытавага існавання Якуб Колас шукаў агульначалавечы сэнс, імкнуўся асэнсаваць мінулае як структурнае цэлае, у выпадковым убачыць заканамернае, надаць броўнаўскаму руху жыцця мастацкую форму. У гэтых адносінах пісьменнік быў сынам сваёй эпохі, характар якой вызначала заходнеўрапейская культура новага часу, павышаная цікавасць да псіхалагічных глыбінняў чалавечай душы, захапленне адкрыццямі прадстаўнікоў філасофіі жыцця, надзвычайнай блізкай сваім настроем блашлавення свету пачынальніку новай беларускай літаратуры.

Ганна Юр’еўна, маці пісьменніка, паходзіць з роду Лёсікаў, звязанага сваяцкімі сувязямі з дзесяткам сем’яў вёскі Мікалаеўшчына. Антось Казіміравіч Міцкевіч, дзядзька Антось, жартаваў з гэтае нагоды, што “ні адзін дзяк не браўся нашча маліцца за здароўе жывых і памінаць нябожчыкаў: не мог дацягнуць да палавіны, а не то што пералічыць усе імёны” [4, 13]. Маці была непісьменная жанчына, але вызначалася, паводле ўспамінаў родных і блізкіх, прыродным розумам і добрай памяццю. Яна была носьбітам традыцыйнай народнай маралі і патрыярхальных звычаяў: “Выхоўвалі нас у строга рэлігійным духу, у паслухмянасці і беспярэчным

Маці Якуба Коласа
Ганна Юр’еўна Міцкевіч з Лёсікаў.
1923 г.

падпарадкаванні дарослым... Самымі блізкімі выхавальнікамі былі маці, бацька і дзядзька Антось, брат бацькі” [1, т. 13, 74].

“Мяне, – згадваў Я. Колас, – зайсёды вабілі і крыху палохалі матчыны вочы. Добра яны глядзелі на нас, малых, але нібы наскрозь. Таму, калі мы рабілі якую-небудзь шкоду і маці пачынала дашуквацца вінаватага, лепей было прызнавацца самому. Зірнеш ёй у вочы і зразумееш: маці ўсё ведае і так, а дапытваецца, бо хоча, каб ты сказаў праўду. І другое, што ўражвала больш за ўсё: матчын голас. Нават калі яна сварылася на нас і пачынала ўшчуваць, голас яе не траціў мяккасці і даброты” [3, 20]. Коласава маці любіла расказваць дзецям пра мінуўшчыну, асабліва

казкі, ведала шмат песняў, якія спявала працуючы на полі, у агародзе, вечарамі за прасніцай ці шытвом.

“Я вельмі любіў, – успамінаў пісьменнік, – як яна спявала... Яна спачатку абзывалася ледзь чутна, тонка-тонка, як ічыгол, прабуючы голас, ці не ахрып часам за ноч. Потым матчына песня бралася ў сілу і запаўняла хату. Спявала маці, калі дома не было мужчын, бацькі ці дзядзькі. Ці то саромелася яна, ці можа лягчэй было ёй думаць, успамінаць дзівочыя гады пад той прасценькі напеў. А ўлюбёная матчына песня расказвала пра нешчаслівае каханне, і галоўнаю асобаю, разлучнікам, выступаў Нёман. Ні матыву, ні слоў успамянуць не магу, але яна недзе жыўе ва мне, і калі пачынаю ўяўляць нашу хату, маці пры рабоце, – здаецца, чую і песню” [3, 26].

Маміны казкі, песні, мова, як пазней не раз успамінаў Якуб Колас, тады, калі адчуў смак да літаратурнай творчасці, дапамаглі яму зрабіць адказны выбар, на якой мове пісаць. Як вядома, спачатку ён пісаў і на беларускай, роднай, матчынай, мове, і на рускай, на якой ажыццяўлялася навучанне ў школах і ў семінарыі. Пра тое, як гэта адбывалася, малады паэт пісаў у артыкуле “Беларуская мова ў казённай школе”, апублікаваным 22 снежня 1906 г. у газеце “Наша Ніва” пад псеўданімам Дзядзька Карусь, а таксама ў літаратурнай казцы “Тры браты”. Як лёгка (“з жарам”) пісаўся першы апублікаваны ў друку верш “Наш родны край”, пісьменнік згадваў у трылогіі “На

Пра маці Якуба Коласа ў часопісе “Роднае слова” змешчаныя публікацыі Веры Міцкевіч у чэрвеньскім нумары за 1995 г. і ліпенскім за 1999 г.

Лазар Ран. Маці Якуба Коласа.
1968 г. Афорт.

ростанях”: “Пісаць мне па-беларуску шмат лягчэй і прасцей, бо сваё роднае, матчына слова мацней закранае струны сэрца... І сапраўды: навошта пісаць, калі напісанае табою не дойдзе да сэрца людскога?” [1, т. 9, 588]. Інакш кажучы, матчына мова нібы павяла за сабой.

І матчына песня-кальханка таксама (“Песня над калыскай”), і матчына павучанне-наказ (“Доля батрачка”), і горкі роз-

дум, калі “думка думку выклікае, думка думку гоніць” (“Маці”; 3, 222), і дыялог з дапытлівым сыном, які засыпае маці пытаннямі (“На адзіноце”). Сярод гэтых вершаў лёгка згадваюцца з маленства знаёмыя, хрэстаматычныя: “У школку” (“Ярка на камінку / Смольны корч палае, / Бацька на калодцы / Лапці выпяляе. / Латае халацік / На услоне матка: / У школку заўтра пойдзе / Іх сыноч Ігнатка”; 2, 260); “На рэчцы зімою” (“Не сядзіцца ў хаце / Хлопчыку малому: / Кліча яго рэчка, / Цягнуць санкі з дому... / — Мамачка-галубка! — / Просіць ён так міла, — / Можэ б ты на рэчку / Пагуляць пусціла?”; 2, 348–349). У вершах “Каля парога”, “З пень адзінокага”, “Уночы”, “Матчына прычытанне”, “У зімні вечар”, “Перад судом”, “Няшчасная маці” паказаны перажыванні маці, выкліканыя трагічнымі падзеямі, з якімі сутыкнуліся яе дзеці: сіроцтва, хвароба, суд, астрог, смерць блізкіх. У іх мы адгадаем рэальныя падзеі з жыцця самога Якуба Коласа. Яго старэйшы брат Уладзімір успамінаў: “Калі Костуся пасадзілі ў турму, — то ён хутка паведамў нас пісьмом. Усе мы, а асабліва маці, вельмі перажывалі, не спалі цэлую ноч, думалі ўсё і гадалі” [5, 86].

Вобраз маці на поўны рост Якуб Колас паказаў у паэме “Новая зямля”. Ён займае ў сюжэце такое самае важнае месца, як і вобразы Міхала і Антося, да якіх аўтар запрашае “бліжэй прыгледзецца” ўжо ў канцы першага раздзела “Леснікова пасада”. Найбольш складаная задача, якую паставіў перад сабою паэт, заключалася ў тым, каб узвесці ў ранг літаратурнага персанажа, вартага ўвагі дасведчанага чытача, менавіта Ганну — захавальніцу сямейнага агменю, стваральніцу хатняй утульнасці, сялянскага дабрабыту.

Жыццёвыя функцыі жанчыны-гаспадыні, маці сямі дзяцей (“Сямейка, праўда, немалая: / Чатыры хлопцы, тры дзяўчаты”; 1, т. 6, 22), на першы погляд, звычайныя: “Ляшчэ ад рання / Блішчы пякліся на сяданне, / І ўжо пры печы з чапалою / Стаяла маці”; “Яе жаночая работа / І гэта вечная турбота / То каля печы, то на полі, / Скажаць, не зводзіцца ніколі. / Адно прыпыніш — там другое, / Глядзіш, як бачыш, набяжыць, / І ручак некалі зляжыць — / Жыццё жаночае такое!” [1, т. 6, 13, 15]. На ўласнае пытанне: “А што цяжэй апісаць: справы, якія б’юць у вока сваёй цудоўнасцю,

ці звычайныя, якія мы без увагі абмінаем, нават часам наступаем нагою?” — Якуб Колас, паводле сведчання Максіма Лужаніна, адказаў словамі Мікалая Гоголя: “Чым прадмет больш звычайны, тым вышэй трэба быць паэту, каб здабыць з яго незвычайнае і каб гэта незвычайнае было, між іншым, сапраўдна ісціна” [3, 124–125]. Празаікі-натуралісты, прыхільнікі паэтызму Іпаліта Тэна, таксама імкнуліся да дакладнага паказу непасрэднага побытавага акружэння. Аднак пратрацальнае апісанне, біялагічны падыход да чалавека, пазбаўленыя мастацкага абагульнення і філасофскага асэнсавання, сцвярджалі заніжаны погляд на літаратурную творчасць. Маладая беларуская літаратура не магла сабе гэтага дазволіць, бо мела на мэце вялікасную задачу ўзвышэння заняўдбанай нацыі.

Жыццё Ганны праходзіць амаль цалкам у звычайным побыце, які не толькі рамантыкі, але і рэалісты не лічылі вартым увагі высокага мастацтва. Не будзе перабольшваннем сказаць, што Якуб Колас упершыню ў сусветнай літаратуры свядома і мэтанакіравана паэтызаваў звычайнае жыццё звычайнага чалавека. Будучы верным “натуры”, ён вокам закаханага ў беларускія краявіды і захопленага характавам душы беларускага люду бачыў тое, што было закрыта для пабочнага назіральніка. У гэтым імкненні да паэтызацыі беларускага космасу ён быў паслядоўны і палемізаваў нават з Аляксандрам Пушкіным, кумірам свайго дзяцінства і юнацтва, “царом паэтаў”. Як вядома, А. Пушкін двойчы праязджаў праз Беларусь, з поўначы на поўдзень і з поўдня на поўнач, і палічыў беларускія ландшафты досыць аднастайнымі. Якуб Колас жа, адзін з найвялікшых пейзажыстаў свету, мог настомна апяваць “малюнкі родныя і з’явы”, “шум рознагалосы лясоў, лугоў”, “громы навальніцы”, “песні звонкія палёў”, “ціхі плач ускрай магілы” [1, т. 6, 134–135]. Родная зямля — зямля-маці: “Дзень добры, новая мясіна! / Спаткай ты нас, як маці сына / Па часе доўгае разлукі, / І разгарні прыветна рукі / Для тых, хто змушаны ў няволі / Жывіцца хлебам твайго поля; / Зірні ты светлым вокам ласкі, / Авей крылом прыгожай казкі, / Каб гэта жыццё-пуцявіна / Была нам светлая часіна; / Узброй надзеямі нам грудзі, / Бо мы твае, зямелька, людзі!” [1, т. 6, 47].

Ганна ў паэме — само царпенне: Уладзя, загнаўшы ў хлёў статак, шпурнуў сярод двара ў пясок лапці і анучы — “іх маці зараз падабрала, / Нічога сыну не сказала, / Пайшла ў крыніцы спаласнула, / Сушыцца ўскінула на шула” [1, т. 6, 17]. Ганна, ласкавая маці і чулая жонка, — само разуменне: “Зляжыўшы шчыльненька далоні, / Міхал сядзеў, не варушыўся / І ў мыслі нейкія ўглыбіўся. / Ды маці з дзядзька добра зналі, / Дзе тыя мыслі вандравалі, / Што іх гарнула, што туліла / І дзе было ім гэтак міла” [1, т. 6, 25]. Яе голас у вырашэнні жыццёвай праблемы — куплі зямлі — голас мудрай развагі, дзе пытанні змяшчаюць у сабе адказы: “І бацька моўкне і чакае, / Што скажа дзядзька або маці...” [1, т. 6, 27]. Яе настрой вызначае сямейную атмасферу: калі маці адчувала сябе добра — “быў парадак, лад у хаце”, і наадварот — “ўздыхнула цяжка-цяжка маці, / І зразу стала смутна ў хаце, / Як бы з усіх куткоў і шчылін, / З усіх чуць-чуць заметных звiлін / Сюды бяда панapaўзала / І гэтак прырка пазірала / На ўсіх, ад мала да вяліка, / Бязжаласна і без’языка, / Зрабіўшы ў момант змяшанне, / І змоўклі ў хаце ўсе дазвання” [1, т. 6, 35, 40].

Маці першая знаходзіць патрэбныя ў цяжкую хвіліну словы, калі гутарка заходзіць пра смерць: “Ужо

заготованы папер / Для часу нашага сканання / Рукою божсага ўзыскання. / Ходзіць смерць, як цень, за намі... » [1, т. 6, 62]. Нягледзячы на адзнакі жыццёвага фаталізму, Ганна на скаргі мужчын і іх бязвольле адгукаецца горача, як асоба, надзеленая гонарам і годнасцю: «*Але ж і самі вінаваты, / Калі так коціцца з хаты, / Дзе толькі пан ні загадае, / Ці ж ён на гэта ласку мае? / Чаму ж на вас і не налегчы? / Чаму ў хамут вас не запрэгчы, / Калі яго так баіцца / І так за службу берацца?.. / А трэба, часам, агрызнуцца, / Бо так і будзеш заўжды гнуцца*» [1, т. 6, 82]. Яна ж першая ўхваляе мужны ўчынак Міхала, калі ён на абразу і знявагу пана абураецца ўголас: «*І маладзец... / Ды трэба больш было падсытаць, / Каб аж пайшло калоць пад кінець, / Каб зелянеў ён, як ялёнка. / Прагнаць! за што? / Украў, ці што, ты? / За лес спраўляеш сабе боты? / Ці праніваў дабро скарбова? / Не будзе гнаць цябе за слова: / Няма прычын. А папусціся, / Тады ідзі ты хоць тапіся*» [1, т. 6, 85].

Асобна адзначаны ў паэме і той пункт, адкуль усё пачынаецца і куды ўсё сыходзіцца. У раздзеле «Таёмныя гукі», які займае асаблівае месца ў кампазіцыйнай пабудове твора, дарослыя і дзеці, як у свой час вялікія мысляры ўсіх часоў і народаў, засяроджваюць увагу на вечных пытаннях, разважаюць пра таямніцы светабудовы і загадкі чалавечага існавання. Без адказаў на пытанні пра паходжанне Сусвету, пра існаванне Бога, пра існаванне душы па-за целам, пра жыццё пасля смерці чалавек губляе адчуванне прасторы і часу, калі знікае сувязь малога і вялікага, выпадковага і заканамернага, часовага і вечнага, калі існаванне ў свеце страчвае сэнс. І дарослых, і дзяцей яднае адно моцнае жаданне злучыць набыты жыццёвы вопыт і навуковыя веды, якія яны атрымліваюць у школе, з кніг, адказаць на пытанні пра сэнс жыцця. Цікава, што менавіта заключнае слова, якое прамаўляе маці, выклікала найбольшае задавальненне ў дзяцей – у ім спалучалася жыццёвае і паэтычнае, складанае і простае: «*Калі стваралісь Богам светы, / Па зорцы светлай чалавеку / Назначыў Бог святы спрадзеку; / Яна жыццём яго кіруе / І лёс яго і смерць пільнуе. / Чым больш з людзей хто выдатнейшы, / Таго і зоркі бляск яснішы, / І гасне зорачка святая, / Калі даручаны сканае: / Вось так на небе адначасна / Яна мігнецца і пагасне, / Як бы хто з жалю вочкі ўскіне / І невядома дзе загіне. / І неба слых тады прыклоніць, / І анел слэзку ціха зроніць...*» [1, т. 6, 182].

Вобраз маці пададзены ў розных варыянтах у многіх творах Якуба Коласа. У паэме «Сымон-музыка» маці мала чым адрозніваецца ад бацькі: такая самая строгая і патрабавальная («*ад бацькоў ён чуў напрок*», «*у бацькоў нялюбы сын*», «*гора ты нам, не дзіця! – / Кажы маці*»; 1, т. 6, 286, 289, 313). Зразумела, чаму Сымон, расставіўшыся на час з Ганнай, «*ні па матцы, ні па брату – / Так не смуткаваў*» [1, т. 6, 393]. У аповесці «На прасторах жыцця» Сцёпка Барута, «*будаўніч жыцця*», разбурыўшы «*святая калодзежы*», мусіць выслухаць жорсткія папрокі маці і яе пагрозныя страшнымі карамі на тым свеце: «*абібок*», «*валяч нягодны*», «*бамбіза*», «*гад*», «*гэрад ты, бязбожнік, кат!*», «*і ты катаваў Езуса, ручку зламаў яму, а цяпер мяне ты катуеш!.. Не будзе ж табе добра!*» [1, т. 8, 33].

А ў трылогіі «На ростанях» перад намі знаёмы ўжо вобраз маці, які пісьменнік стварыў у паэме «Новая зямля». Андрэй Лабановіч прыязджае ў родныя Мікуцічы на летнія вакацыі і адчувае сябе так, быццам вярнуўся ў шчаслівыя часы маленства. Маці займаецца сваімі звыклымі гаспадарчымі клопатамі («*у гэты час*

дадойвала ў хляве карову») і чулай матчынай душой зразумела, што прыехаў сын, «*бо і сон такі прысніўся ёй сёння*». Дарэчы, сны былі ўзаемныя. Знаходзячыся ў эвакуацыі ў Ташкенце, жывучы тужлівымі думкамі пра акупаваную ворагамі Беларусь, пра лёс сына Юрка, пра жыццё сваякоў і блізкіх, Якуб Колас, не маючы належнай інфармацыі пра падзеі, аддаваў належнае снам: «*Маці я часта сніў... Здаецца, чакаю недзе ў лесе, а яе ўсё няма. Я пайшоў сцэжкаю, а насустрач сын – Юрка. Кажы мне: "Пойдзем адсюль, баюся сустрэць бабчыну здань". Так увесь час і было. Адну ноч маці сню, а другую – баравікі. У Альбуці. Чорныя, таўсматыя» [3, 21]. Адносіны маці да сына прыкметна змяніліся: яна яго ўспрымае як госьця, шкадуе, вылучае сярод сваіх дарослых дзяцей, не зважаючы на яго пратэсты. Маці першая сустракае сына і апошняя праводзіць яго на новае месца працы. У цяжкую хвіліну, калі Андрэй Лабановіч апынуўся на ростанях, яна зноў жа прыходзіць яму на думкі, нагадваючы пра «*ўжо досыць далёкае дзяцінства, калі ён хадзіў па такіх жа сцэжках з маткаю ці адзін і не меў у сэрцы ніякага клопату*» [1, т. 9, 519]. Дачыненні паміж маці і сынам вельмі чулыя і самыя паважлівыя. Вось Лабановіч спрабуе прыўзняць тужлівы настрой сямейнікаў жартамі, але лёгка пераходзіць на сур'ёзны тон размовы: «*Дзякую, мама, за снаданне. Даруй мне за непрыемнасці, за прыкрасці, што я прычыніў вам. Смуткаваць жа і плакаць няма чаго. Вось калі б я зрабіў значыства людзям, простым людзям, дык тады можна было б адварнуцца ад мяне і ў хату не пусціць, хоць я і родны ваш сын. Я ж хачу, і многія-многія сотні тысяч такіх, як я, хочуць, каб простым людзям жылося добра, каб яны самі былі гаспадарамі над сабою і каб не чынілі над імі здзекаў паны, чыноўнікі, пачынаючы ад урадніка і губернатара і канчаючы царом*» [1, т. 9, 611].*

У аўтарскім адступленні, у якім пісьменнік просіць дараваць яму, калі ён, можа, не так сказаў пра сваіх герояў, за якімі лёгка адгадавацца жыццёвыя прататыпы, і не тое, як было ў сапраўднасці, моцная прага пакаяння і даравання. «*Яны не напішуць мне і не прыйдуць да мяне, каб сказаць: "Ты адступіў ад праўды, бо мы не такія, як ты нас паказваеш". Калі б яны былі жывыя, дык мы паразумеліся б і прыйшлі да згоды. А так я магу толькі сказаць: "Прабачце! Я ж хацеў і хачу толькі аднаго – праўды"*» [1, т. 9, 620]. Андрэй Лабановіч блізка аўтару рамана яшчэ і гэтым уменнем раскайвацца і дараваць. Вобраз маці ў яго вачах увасабляе само сумленне і ўсечалавечую спагаду. Менавіта гэты вобраз згадваецца герою ў час, калі ён едзе на суд, добра ведаючы, што яго чакае за ўдзел у нелегальным настаўніцкім з'ездзе: «*Доўгі-доўгі час у вачах Андрэя стаяла гаротная постаць маці. Яна выйшла з двара і стала наводдаль ад хаты, каб правесці сына ў невясёлую дарогу. Андрэй з дзядзькам Марцінам ад'ехалі ўжо далёка, а маці ўсё стаяла і пазірала ў той бок, дзе дарога, падняўшыся на горку, схавалася за выступам зямлі, каб ўжо больш не паказалася. Тады маці глыбока ўздохнула, абцёрла хусткаю слёзы і пайшла ў хату*» [1, т. 9, 710].

Літаратура

1. Колас Я. Збор твораў: У 14 т. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978.
2. Колас Я. Збор твораў: У 20 т. Т. 1. – Мінск: Бел. навука, 2007.
3. Лужанін М. Колас расказвае пра сябе. – Мінск: Беларусь, 1964.
4. Міцкевіч У. З роднага кута. – Мінск: Нар. асвета, 1964.
5. Мушыньскі М. Якуб Колас: Летапіс жыцця і творчасці. – Мінск: Маст. літ., 1982.